

Jussi YLIKOSKI (Turku)

Suomalais-ugrilaisesta kielentutkimuksesta ja sen keskeisistä tehtävistä¹

Suomalais-ugrilainen kielentutkimus on kehittynyt vähitellen ilman yhtä tiettyä alkupistettä. Esimerkiksi Turun Akatemian professori Michael Wexionius harrasti suomalais-ugrialaisten kielten vertailevaa tutkimusta vajaat 400 vuotta sitten, kun hän vuonna 1650 kuvasi Ruotsin valtakunnan muinaisuutta ja samalla lyhyesti myös saamelaiskieliä. Hän totesi tuolloin, että vaikka saameen on sekoittunut ruotsin kielen sanoja, kieli sinänsä osoittaa, että saamelaiset ovat eriytyneet suomalaisista. Reilut sata vuotta myöhemmin unkarilainen János Sajnovics osoitti systemaattisesti, että saamelaiskielet ovat myös unkarin kielen sukukieliä.

Yksi varhainen merkkitapaus oli maaliskuussa 1818, kun kuuluisa tanskalainen kielentutkija Rasmus Rask vieraili Turussa tapaamassa suomalaisia oppineita, joita hän innoitti etsimään suomen sukukieliä ja niiden yhteisiä juuria Venäjän lukuisien vähemmistökansojen alueilta. Seuraavan sadan vuoden aikana tapahtui paljon: Autonomian ajalla löydettiin ja alustavasti myös kuvattiin käytännössä kaikki suomen sukukielet. Helsinkiin perustettiin suomen kielen ja kirjallisuuden professuuri, josta jo 1800-luvun puolella erotettiin erillinen suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professuuri. Myös Turun Suomalaiseen Yliopistoon luotiin heti ensimmäisten virkojen joukossa suomen kielen ja sen sukukielten professuuri, joka samoin myöhemmin jaettiin suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professuureiksi. Vastaavia oppituleja on tietysti myös muissa maissa.

Mutta mitä suomalais-ugrilainen kielentutkimus oikein on? Suomalais-ugrilainen kielentutkimus eli fennougriistiikka on suomalais-ugrialaisten eli uralilaisien kielten tutkimusta. Kyseessä on maailman toiseksi parhaiten tunnettu kielikunta heti indoeurooppalaisen kielikunnan jälkeen.

Uralilaiseen kielikuntaan kuuluu lasketavasta riippuen nelisen- tai viitisenkymmentä pohjoiseuraasialaista kieltä. Suomi, viro ja unkarilaiset ovat kokonaisten kansallisvaltioiden pääkieliä, mutta kaikki loput ovat enemmän tai vähemmän uhanalaisia vähemmistökieliä mm. venäjän tai meillä Suomessa suomen kielen puristuksessa. Kaukaisimpia sukulaiskieliämme ovat Siperiassa puhuttavat samojedikielet, kuten nenetsi, nganasani ja selkuppilainen. Ainoa asia, joka todella yhdistää niin sanotut suomalais-ugrilaiset kansat toisiinsa, on juuri kielten keskinäinen sukulaisuus eli se, että ne kaikki polveutuvat yhdestä yhteisestä kantakielestä, jota puhuttiin jossain hyvin kaukana joskus hyvin kauan sitten.

Fennougriistiikan päätavoitteena on alusta alkaen ollut tällaisten sukulaiskielten sukulaisuussuhteiden ja niiden alkuperän selvittäminen. Jos suomalais-ugrilaiset kielet eivät kuuluisi geneettisesti yhteen ja siten selvästi eroaisi kaikista muista

---

1. Turun yliopistossa 26.4.2023 pidetty professoriluento; julkaistu ensimmäisen kerran osoitteessa <https://www.utu.fi/fi/yliopisto/akateemiset-juhlat/professoriluennot/huhtikuu-2023/jussi_ylikoski>.

tunnetuista kielistä, suomalais-ugrilaista kielentutkimusta ei voisi olla olemassa. Fennougristiikka on suomen ja sen sukukielten sukututkimusta.

Historiallisen kielentutkimuksen keskeisimmät alalajit ovat toisiinsa erottamattomasti liittyvät äännehistoriallinen ja etymologinen tutkimus, kielikunnasta riippumatta. Keskeistä on myös yhteisten kielipiillisten elementtien jäljittäminen, mutta koska sanoja on paljon enemmän kuin vaikkapa sijapäätteitä tai omistusliitteitä, myös fennougristiikan ytimessä ovat lähes aina olleet ennen kaikkea äännehistoria ja etymologia.

Historiallisen kielentutkimuksen tehtäviä on myös konkreettisten kantakielten rekonstruointi. Kyse ei ole vain koko kielikunnalle yhteisen kantakielen rekonstruoinnista vaan kaikkien mahdollisten kantakielten jäljittämisestä – siitä, millaisiin välikantakieliin ja niistä muodostuneisiin kielihaaroihin kielikunta voidaan jakaa. Tätä tehtävää ei tietenkään ole vielä suoritettu loppuun asti, mutta käsitykset tarkentuvat jatkuvasti. Juuri viime ja tänä vuonna on koko alan tutkijoiden yhteisvoimin ilmestynyt kaksi laajaa uralilaisista kielistä kertovaa käsikirjaa, joiden merkittävintä antia ovat uusimmat käsitykset kielikunnan kehityksestä. Tiedämme nyt tarkemmin kuin koskaan, millaisia olivat uralilaisen kantakielen sanasto ja äänneistö sekä muoto- ja lauseoppi, miten yhteinen kantakieli on kehittynyt nykyiseksi kieliksi sekä missä ja milloin sitä on luultavasti puhuttu. Tätä nykyä näyttää siltä, että uralilaista kantakieltä puhuttiin nelisen, viitisen tuhatta vuotta sitten läntisessä Siperiassa, josta kielikunta on ajan mittaan levittäytynyt osaksi idemmäksikin mutta ennen kaikkea länteen, Atlantin rannoille asti.

Suomalais-ugrilaisen kielihistorian selvittäminen ei ole mahdollista ilman monenlaista ruohonjuuritason fennougristiikkaa, johon suurin osa työvuosista käytännössä onkin käytetty. Sadat tutkijat ovat keränneet miljoonia sanoja ja tuhansia kertomuksia kymmenien kansojen parissa. Näistä kokoelmista on toimitettu perusteellisia murre-sanakirjoja, jotka ovat joskus ainoa paikka, jossa entisaikojen sanat ovat säilyneet, kun sanat ja kokonaiset kielet ovat ajan myötä unohtuneet ja vaihtuneet valtaa pitävien kansojen sanoiksi ja kieliksi. Samalla tavalla nämä kielet ovat säilyneet erilaisissa kielipiillisissä kuvauksissa. Historiallisen eli diakronisen fennougristiikan mahdollistaa juuri tällainen synkroninen perustutkimus, joka tietysti niin ikään on erottamaton osa suomalais-ugrilaista kielentutkimusta – mitäpä muutakaan.

Olen edellä puhunut *suomalais-ugrilaisista* kielistä ja toisaalta *uralilaisesta* kantakielestä; mainitsin myös niin sanotut *samojedikielet*. Samojedikielet ovat maantieteellisesti kaikkein etäisin suomen sukukielten ryhmä. Pitkään oli vallalla käsitys, että samojedikielet ovat niin kaukaisia sukulaisia, että ne eivät edes kuulu suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen piiriin. Viime vuosikymmenten tutkimus on kuitenkin tehnyt selväksi, että samojedikielet eivät ole välttämättä sen kaukaisempia sukulaissiamme kuin vaikkapa unkarin kieli. Onkin oikeastaan yhdentekevää, puhummeko niin sanottuja *suomalais-ugrilaisia* kieliä tutkivasta *fennougristiikasta* vai *uralilaisia* kieliä tutkivasta *uralistiikasta* – kyse on pikemminkin synonyymeistä.

Ei kuitenkaan ole yhdentekevää, jätämmekö samojedikielet huomiotta vai pidämmekö niitä kielikunnan täysivaltaisina jäseninä. Nykykäsitys on, että kun tutkimme

suomen kielen juuria ja vaikkapa vanhinta sanastoa tai vanhimpia taivutusmuotoja, samojedikielet ovat yhtä tärkeä tutkimuskohde kuin muutkin sukukielet – oikeastaan ehkä tärkeämpikin, koska ne jäivät pitkään liian vähälle huomiolle. Omassa tutkimustyössäni juuri samojedikielet ovat tarjonneet korvaamatonta vertailumateriaalia, jonka avulla esimerkiksi suomen kielen monien sijamuotojen juuria voidaan jäljittää jopa uralilaiseen kantakieleen asti, paljon kauemmas kuin mitä aiemmin on tehty.

Suomalais-ugrilainen kielentutkimus on niin selvästi muinaisuuden suuntautuva tieteenala, että sen omaa olemusta pohtiessakin tulee helposti katsottua lähinnä menneisyyteen ja siihen, mitä tähän asti on tehty. Mutta mitä me tulevaisuudessa tavoittelemme?

Lyhyesti sanottuna tavoittelemme nyt ja tulevaisuudessakin vastauksia niihin samoihin kysymyksiin, jotka olivat etusijalla jo 1800-luvulla: Mistä suomen kieli ja kaikki sen sukukielet ovat peräisin? Millaisesta kielestä nykykielet polveutuvat ja missä ja milloin sitä puhuttiin? Miten suomen kieli tuli Suomeen, miten unkarin kieli meni Unkariin?

Olen koko ajan puhunut vain *suomalais-ugrilaisesta* kielentutkimuksesta, vaikka on myös muuta kielentutkimusta. Suomalais-ugrilaiset kielet muodostavat alle sadasosan maailman tuhansista kielistä. Muita kieliä tutkitaan yhtä monella tapaa ja usein melkein yhtä ahkerasti kuin meidän omia kieliämme. Suuri osa maailman kielistä on vaarassa kadota ja niitä kaikkia pitäisi edelleen dokumentoida ja kuvata niin nopeasti ja tarkasti kuin on mahdollista.

Suomalais-ugrilainen kielentutkimus tarvitsee tietysti tietoa myös muista maailman kielistä. Meillä on aina ollut aivan toisenlaisia kieliä puhuvia naapureita, joilta saatuja lainasanoja on joka kielessä enemmän kuin alkuperäisintä uralilaista sanastoa. Lainasanojen tutkimus onkin vanhin ja vahvin osa fennougristista kielikontaktien tutkimusta, mutta suomalais-ugrilaisten ja muita kielikuntia edustavien kielten tutkimusperinteet yhdistyvät nykyään myös kielitypologian ja laajemmin niin kutsutun *diversiteettilingvistiikan* puitteissa.

Fennougristiikka on osa koko maailman kielellisen monimuotoisuuden tutkimusta, joka voi yhdelle tutkijalle tarkoittaa yhden puutteellisesti tunnetun kielen kuvaamista, toiselle puolestaan maailman tuhansien kielten erojen ja yhtäläisyyksien kartoittamista ja ymmärtämistä.

Aika näyttää, kuinka monella tavalla fennougristiikan tietotaitoa voidaan sen perinteisten rajojen ulkopuolella hyödyntää, mutta on jo selvää, että maailman eri kolkilta kootut tiedot ihmiskielen universaaleista ominaisuuksista auttavat meitä ymmärtämään omia suomalais-ugrilaista kieliämme. Samalla tavoin kuin samojedikielten tutkimus auttaa ymmärtämään esimerkiksi suomen kielen menneisyyttä entistä paremmin, myös koko maailman kielten paljous ja siitä kootut tiedot auttavat meitä luomaan uusia, uskottavampia käsityksiä uralilaisten kielten kehityksestä. Näemme koko ajan kauemmas ja laajemmalle, aivan toisenlaisessa valossa kuin mitä aiemmin oli saatavilla.

Jo edellä totesin, että autonomian ajalla löydettiin ja kuvattiin käytännössä kaikki suomen sukukielet. Mutta kun tieteen tehtävänä on kuitenkin mennä eteenpäin, voi

myös kysyä, onko kaikki suomen sukukielet todella jo löydetty. Vai voiko niitä vielä löytää lisää?

Varhaisia fennougristeja motivoi tutkimusmatkoille usko Suomen suvun laajuuteen sellaisessa mittakaavassa, josta sittemmin on luovuttu. 1800-luvulla uralilaisten kielten sukulaisiksi arveltiin etenkin niin sanottuja altailaisia kieliä eli turkkilais-, mongoli- ja tunguusikieliä. Sen jälkeen sukulaisiksi on arveltu indoeurooppalaisia kieliä etelässä tai jukagiirikieliä kaukana Venäjän Kaukoidässä. Näiden hypoteesien kriittinen tarkastelu ei kuitenkaan ole tuottanut positiivisia tuloksia – ei niistä näytä olevan uralilaisen kielikunnan sukulaisiksi.

Mainitsemisen arvoinen ajatus on kuitenkin myös niin sanottu *eskimo-uralilainen* hypoteesi eli oletus uralilaisen kielikunnan ja eskimo-aleutilaisen kielikunnan muinaisesta yhteydestä. Itse asiassa jo edellä mainittu tanskalainen Rasmus Rask oletti, että Grönlannin inuittien kielet voisivat olla sukua suomalle ja muille uralilaisille kielille. Viimeksi tätä ajatusta on arvioinut uralilaisen kantakielen parhaisiin asiantuntijoihin kuuluva Ante Aikio, joka viime vuonna ilmestyneessä tutkimuksessa esittää pienen, mutta erittäin kiinnostavan joukon eskimo-uralilaisia sanayhdistyksiä. Aikion ajatukset poikkeavat aiemmista teorioista siinä, että hän pyrkii esittämään tällaisille sanoille myös säännönmukaisia äännesuhteita. Jo aiemmin on havaittu, että näiden kielikuntien taivutuksessa, etenkin verbien persoonapäätteissä ja omistusliiteissä on huomattavaa samankaltaisuutta.

Toisin sanoen näyttää yhä mahdolliselta, että suomalle ja sen varmoille sukukielille voidaan vielä tulevaisuudessa löytää entistäkin kaukaisempia sukukieliä juuri samoilla perinteisillä ja oikeiksi osoittautuneilla menetelmillä, joilla tähänastisetkin sukukielet on tunnistettu. Tässä vaiheessa täytyy silti korostaa, että eskimo-aleutilaisia kieliä ei ole todistettu suomen sukukieliksi, ja fennougristiikka ei toistaiseksi ole eskimologiaa eikä eskimologia fennougristiikkaa. Mutta toisaalta: tämäkin voi vielä joskus olla mahdollista, ja joka tapauksessa tällaisten kysymysten pohtiminen kuuluu juuri fennougristien – ja toki myös eskimologien – työpöydälle. Paljastuvatpa tällaiset hypoteesit oikeiksi tai vääriksi, olemme taas paljon viisaampia, kun on saatu perusteellisesti selvitettyä, voisiko jonnekin Siperiaan rekonstruoida muinaistakin muinaisemman kantakielen, josta Eurooppa olisi saanut kymmenittäin suomalais-ugrilaisia kieliä ja Pohjois-Amerikka Grönlantia myöten joukon eskimo-aleutilaisia kieliä.

Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen päätavoitteet eivät sinänsä ole vuosisatojen saatossa juuri muuttuneet, eivätkä periaatteessa historiallisen kielentutkimuksen menetelmäkään, joilla näitä tehtäviä ratkotaan. Kysymyksiä silti riittää, tutkimusaineistot kasvavat ja näköalat laajenevat yhä globaalimmiksi. Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen keskeiset tehtävät ovat vanhoja, mutta eivät entisiä.